

Zastupljenost romske djece u obrazovnom sustavu Srbije¹

UDK 37.01:316.77(491.11=214.58)

323.15(491.11=214.58)

Stručni članak

Primljeno: 29. 8. 2011.

Prof. dr. sc.
Stanko Cvjetičanin²

Pedagoški fakultet
u Somboru
Univerzitet u Novom Sadu
Petrovaradin, Srbija
tozchemy@eunet.rs

Dr. sc.
Vesna Živanović, prof.³

Visoka škola strukovnih
studija za obrazovanje
vaspitača i trenera
Subotica, Srbija
suzvesna@gmail.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva RS za znanost i tehnološki razvoj pod rednim brojem 179010.

² Stanko Cvjetičanin je doktor metodike nastave kemije, izvanredni profesor. Profesionalni interesi vezani su mu uz metodiku nastave integriranih prirodnih znanosti i inkluzivno obrazovanje. Autor je šest udžbenika, jednog praktikuma i većeg broja radova u međunarodnim i domaćim časopisima. Sudjelovao je u većem broju međunarodnih i domaćih projekata koji se bave obrazovanjem, a trenutno je voditelj projekta *Primjena miniprojekata u nastavi integriranih prirodnih znanosti i matematike u razrednoj nastavi* koji se realizira pod okriljem Vlade AP Vojvodine. Član je Centra za razvoj obrazovanja te Odbora za osiguranje kvalitete i internu evaluaciju na Univerzitetu u Novom Sadu.

³ Vesna Živanović je doktorica pedagoških znanosti s interesima u području analize reformskih procesa u predškolskom odgoju i obrazovanju. Zalaže se za redefiniranje predškolske ustanove u kontekstu ekološkog pristupa razumijevanju dječjeg razvoja i za izgrađivanje vrtića na načelima suvremene obrazovne intervencije inkluzivnog tipa. Istražuje probleme i potrebe pripadnika romske zajednice i mogućnosti partnerske suradnje u okviru predškolske ustanove. Objavljivala je u brojnim časopisima, a autorica je i poglavlja *Osobni i profesionalni razvoj odgajatelja* u monografiji od nacionalnog značaja.

Sažetak

Položaj Roma u svakom društvu determiniran je raznim čimbenicima, među kojima obrazovanje ima značajnu ulogu. Obrazovni sustav svake zemlje treba biti osjetljiv i prilagodljiv specifičnoj kulturi i potrebama Roma. U radu se sagledava zastupljenost romske djece u obrazovnom sustavu Srbije, barijere s kojima se susreću, kao i pravci njihovog uklanjanja. Većina romske djece susreće se s ozbiljnim problemima već u predškolskom odgoju i obrazovanju jer ne znaju jezik većine, nesocijalizirana su i nisu uključena u program pripreme za polazak u školu zbog čega se često pogrešno usmjeravaju u specijalne škole. Siromaštvo, diskriminacija, nedovoljna pripremljenost za polazak u školu, nepoznavanje jezika, nedovoljna motiviranost roditelja za obrazovanje djece, osobito djevojčica, nefleksibilnost obrazovnog sustava prema potrebama romske djece, nedovoljna educiranost nastavnog kadra, samo su neki od čimbenika koji utječu da većina romske djece u Republici Srbiji ne završi ni osnovno obrazovanje. Autori u radu ukazuju na potrebu adekvatnije društvene intervencije u smislu otklanjanja sustavnih nedostataka na planu funkcioniranja makrosustava. Na obrazovnom i planu poboljšavanja položaja romske djece u obrazovnom sustavu to bi značilo umrežavanje svih društvenih subjekata u provođenju suvremene obrazovne intervencije temeljene na primjeni afirmativnih mjera kao široko prihvaćenog inkluzivnog koncepta u zemljama jugoistočne Europe.

Ključne riječi: obrazovni sustav Srbije, položaj romske djece

Socio-demografski podaci o romskoj populaciji u Srbiji

Socio-ekonomski i društveni položaj Roma u većini zemalja je nepovoljan, pa se danas Romi sve aktivnije bore za vlastiti nacionalni identitet i traže rješenje duboko ukorijenjenih problema u samoj romskoj te u široj društvenoj zajednici (Poulton, 1997.). Iako mnogi stručnjaci iz područja društvenih znanosti smatraju statističku evidenciju o Romima nepotpunom i nepouzdanom, a podatke o njihovoj brojnosti daleko većim u odnosu na službene procjene, rezultati Izvještaja o obrazovnim potrebama Roma u okviru EU programa monitoringa i zastupanja omogućuju sagledavanje temeljnih demografskih tendencija i pokazatelja socio-demografskog profila romske etničke skupine. Ne zna se sa sigurnošću koliki broj Roma živi u Srbiji.

Procjenjuje se da Romi čine od 1 do 8% ukupne populacije⁴. Prema zvaničnim podacima koji iz popisa 2002. godine, Romi su činili 1,4 posto stanovništva Srbije, dok prema procjeni Vijeća Europe, Romi na teritoriju Srbije, bez Kosova, čine više od 8 posto stanovništva. U odgovorima na Upitnik Europske komisije navodi se da u Srbiji živi oko 450.000 Roma, što je bliže procjeni Vijeća Europe nego rezultatima popisa (<http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/1565-romi-iskljueni-iz-srpski-drustva>).

Postoje vrlo velike razlike u procjenama romskih lidera i procjenama istraživača i demografa u odnosu na broj Roma u Srbiji. Romski lideri procjenjuju da im je broj od 700 do 900 tisuća, dok su procjene istraživača i demografa od 400 do 450 tisuća Roma. Raspoloživi podaci o populaciji i geografskoj distribuciji Roma ukazuju da je prema posljednjem popisu iz 2002. godine, u Srbiji živjelo 108.193 Roma, od čega u središnjoj Srbiji 79.136 (73.18%), a u Vojvodini 29.957 (27.67%) (Raduški 2004., 436). Nepostojanje tačnog broja Roma pokazuje na njihovu isključenost iz društva.

Točan broj Roma vrlo je teško utvrditi, jer mnogi među njima nemaju prijavljen boravak a česte su migracije obitelji i čitavih zajednica. Većina romskog stanovništva, u nastojanju da prikrije svoj etnički identitet, izbjegava deklariranje što omogućuje da se pojava socijalne mimikrije održava. Romi u Srbiji su 2002. godine dobili status nacionalne manjine. Po svim izvještajima u Srbiji romska nacionalna zajednica predstavlja najmlađu populaciju (Stanovništvo, Nacionalna ili etnička pripadnost, Podaci po naseljima 1, 2003.) i oni su u odnosu na druge etičke zajednice po svim pokazateljima društvenog položaja najugroženiji (životni standard, obrazovanje, zapošljavanje i sl.). Većina romske populacije je mlađa od 30 godina. Prosječna starost Romkinja je 28,9 godina i veća je od prosječne starosti muških pripadnika romske populacije. Zbog specifičnog načina života, velike stope mortaliteta, loše zdravstvene zaštite kao i velike pokretljivosti u dobnim piramidama Roma gotovo i nema staroga stanovništva

Nacionalne strategije za borbu protiv socijalne isključenosti, koje imaju za cilj zaštititi i sačuvati od nestajanja iz društvenog života najosjetljivije društveno marginalizirane skupine, termin socijalne isključenosti najčešće koriste pri opisivanju položaja siromašnih društvenih skupina koje žive u začaranom krugu nezaposlenosti, siromaštva i socijalne izolacije. Promatrajući bilo koji od navedenih aspekata najizraženija marginalizirana populacija koja nosi rizike socijalnog isključenja i najveću stopu siromaštva (koja je i do dva i tri puta veća od stope siromaštva neromskoga stanovništva) je diskriminirana, segregirana i ekstremno siromašna romska populacija. Pored svakodnevne suočenosti s prostornom, kulturnom i političkom marginalizacijom, socijalno izolirani, bez novca, s lošom radno-tržišnom i

⁴ Podaci ne uključuju područje Kosova

obrazovnom situacijom, neprimjerenim stambenim uvjetima, lošijim zdravstvenim statusom, kraćim životnim vijekom i problematičnim odnosima s dijelom većinskog stanovništva okolnosti su koje otežavaju, ali i kao imperativ nameću potrebu da se stvarnost Roma sagleda iz perspektive humanog razvoja.

Na podatke o karakteristikama romskih naselja i uvjeta stanovanja u Republici Srbiji ukazali su rezultati istraživanja koja su se bavila proučavanjem uvjeta života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji. Nezdravo i substandardno stanovanje, deprivirani ambijent mahala, loša infrastruktura, nereguliran status i nekomfornost objekata, obilježja su uvjeta stanovanja koji su omeđeni boravkom u tzv. "slamovima" u kojim stanuje 43,5% Roma; 44% ih je u pretežno uređenim i 11% u uređenim naseljima. (Jakšić, 2002.). Romska naselja su najčešće smještena po rubovima gradova, na deponijama otpada, ispod mostova i slično (Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, 2002.). Većina romskih porodica živi ispod praga siromaštva, bez adekvatne zdravstvene zaštite a zbog nedovoljnog obrazovanja - s velikim poteškoćama oko zapošljavanja. Egzistenciju najčešće osiguravaju kroz sezonske poslove ili skupljanjem sekundarnih sirovina (Cvetković, 2003.). Romske obitelji su mnogočlane što dodatno otežava njihov materijalni položaj. Zbog ovakvih teških uvjeta obitelji su prinuđene na česte seobe što također utječe na kvalitetu njihovog obrazovanja. S aspekta zaposlenosti i vrste poslova u radnom kontingentu je, prema podacima popisa iz 2002. godine, bilo je stalno zaposleno 59,6% romske populacije. Prema podacima istraživanja (Jakšić 2002.) stalno zaposleno ih je bilo samo 18,6%, 68,4% su izvan radnog odnosa, 8,3% povremeno radi, 1,6 % je na plaćenom odsustvu a 2,6 % su umirovljenici. Izvori prihoda za ostale kategorije su razni zanati, prošnja, prodaja otpada, sezonski poslovi, socijalna pomoć, mirovina, humanitarna pomoć i eventualno, doznake iz inozemstva. Prema podacima Završnog izvještaja o zdravlju Roma, alarmantna je ozbiljnost problema nepostojanja zdravstvene zaštite, jer 29,8% naselja nema u blizini zdravstvenu ustanovu. Podaci o ishrani Roma, kao odrednici zdravlja, su poražavajući. Prema njima 24% romske djece i mladih nikada ne konzumira mlijeko i mliječne proizvode, 0,7% djece jede meso rjeđe nego jednom tjedno, a 40 % nikada ne jede svježe voće i povrće.

Na temelju istraživanja UNICEF-a, provedenog 2001.-2002. godine u suradnji Ministarstva prosvjete RS, UNESCO-a i Sektora za ljudska i manjinska prava utvrđen je podatak da je obrazovna struktura Roma značajno niža od prosjeka opće populacije o čemu svjedoče i podaci popisa iz 1991. godine, prema kojima se vidi da je bez ijednog razreda osnovne škole bilo 36,6%, bez završene osnovne škole 26,1%, sa završenom osnovnom školom 28,3%, sa završenom srednjom školom 8,1% i višom školom ili fakultetom 0,9% Roma (Obrazovanje Roma - status, problemi inicijative, 2006). Podaci iz Izvješća *Romi i obrazovanje-između potreba, želja i mogućnosti*

ukazuju da od 5000 Roma starijih od 15 godina 15,6% nije bilo uključeno ni u jedan oblik redovitog školovanja; 26,1% je započelo i nije završilo osnovno obrazovanje; 39,6% je završilo osnovno obrazovanje (od toga 0,9% u specijalnim školama); 8,3% je započelo srednje obrazovanje a završilo 5,1%; 6,2 % je završilo obuku zanat; višu školu ili fakultet je završilo 0,7 %, a 0,3 % je započelo i nije završilo. Podaci o obrazovnom statusu romske zajednice u Srbiji, prema popisu iz 2002. godine bilježe da je bez škole 27,4% romske populacije; od toga, s nezavršenom osnovnom školom je 34,7%, sa završenom osnovnom školom 28,2%, srednjom školom 9,2 posto a završenom višom školom ili fakultetom 0,4%. Nepismenih je više među pripadnicama ženskog spola: Romkinje predstavljaju najmanje obrazovanu skupinu žena u Srbiji. Jedno od istraživanja pokazuje da je oko 80 % Romkinja formalno nepismeno, s gornjom granicom od četiri razreda osnovne škole (Izazovi dekade Roma, 2005.). U većini slučajeva Romkinje nemaju pravo samostalno odlučivati o svome školovanju. Primjerice, u okviru istraživanja Ureda za inkluziju čak 44,4% ispitanica nije samostalno odlučivalo o svom školovanju (Prijedlozi za poboljšanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za romske djevojčice, 2009). Tako u Vojvodini 22,6 % Romkinja uopće nije pohađalo osnovnu školu, samo osnovnu školu završilo ih je 25,2%, dok je srednju školu završilo samo 16,3 % Romkinja.

Prema zvaničnim statističkim podacima u Srbiji ima 17.694 romske djece osnovnoškolskog uzrasta i 92,3% ih je obuhvaćeno osnovnim obrazovanjem. Međutim, prema neslužbenim procjenama više od polovine toga broja je izvan školskog sustava odnosno između. Procjenjuje se da se Romi upisuju u osnovne škole stariji od ostale djece (oko 70% se upisuje u školu sa sedam godina, oko 20% sa sedam i po godina i 10% s osam godina) a njihov broj u predškolskim ustanovama jedva prelazi 1% (Jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za Rome u Srbiji, 2006.). Drugi izvještaji pokazuju da je u obrazovni sustav Srbije uključeno manje od petine romske djece školskog uzrasta, a u predškolsku ustanovu ide tek svako deseto dijete romskog porijekla. Oko 35% romske djece i omladine starosti od 7 do 20 godina uopće nije upisano u školu (Lokalni akcioni plan za obrazovanje Roma, 2009.). Uvjetna procjena obrazovne strukture Roma se može definirati na temelju Izvještaja o obrazovnim potrebama Roma u Srbiji (bez Kosova), kao radnog materijala Fonda za obrazovanje Roma koji je sačinjen za potrebe Ministarstva prosvjete i sporta RS i OSCE-a (uz potporu Europske agencije za rekonstrukciju i razvoj) i koji je poslužio kao segment sveobuhvatne demografske procjene, značajan za područje obrazovanja u prvom ciklusu Obuke asistenata za potporu učenicima romske nacionalnosti u školovanju (Obrazovanje Roma - status, problemi inicijative, 2006.).

Prije više od desetljeća Program Ujedinjenih naroda za razvoj / UNDP / uveo je pristup humanog razvoja koji se odnosi na proširivanje mogućnosti koje ljudi imaju,

a kada je u pitanju romska populacija i ostale ugrožene skupine, na procjenu razine skupina ili zajednice s krajnjim ciljem proširivanja mogućnosti izbora uz pomoć indeksa (pokazatelja) među kojima obrazovanje ima značajno mjesto. Paradigma humanog razvoja koja ima začetke u okviru Programa UNDP-a, provedenog u zemljama središnje i istočne Europe (Bugarskoj, Češkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Slovačkoj) ima za cilj odgovoriti na bitna pitanja mogućeg poboljšanja položaja Roma i ukazati na sustavne uzroke isključenja Roma iz datog konteksta. Fokusirana na ljudska prava, paradigma humanog razvoja predstavlja novi okvir za romska pitanja, pojačana činjenicom da su prava Roma primarno vezana za mogućnosti pristupa procesu obrazovanja. Budući da se nemogućnost obuhvata obrazovanjem navodi kao jedan od mogućih uzroka socijalne isključenosti, koncept humanog razvoja temelji se na općeprihvaćenoj relaciji da obrazovanje treba postati presudni čimbenik socijalne uključenosti, tj. integracije, koja je moguća samo onda ako postoje mogućnosti za razvoj određene skupine. U uvjetima nedostatka odgovarajućih socioekonomskih podataka o demografskoj strukturi romskog stanovništva, nedostatku integriranih rješenja koja tretiraju probleme marginaliziranih skupina na cjelovit način, kao i zbog nedovoljno razvijene svijesti da su aktivnosti na poboljšanju uvjeta života Roma dugoročan proces, koncept humanog razvoja predstavlja način da se izbjegne zamka ovisnosti u kojoj se nalaze sve marginalizirane skupine, ukoliko su samo pasivni korisnici gospodarskih i društvenih aktivnosti.

Nejednako tretiranje romske nacionalne manjine u smislu razlikovanja isključivanja, ograničenja u odnosu na ostale skupine, mehanizmom skrivenim iza društvenih mjera koje su, naizgled neutralne, a za rezultat imaju nejednak tretman marginaliziranih skupina, određuju diskriminaciju osnovnim mehanizmom socijalnog isključivanja. Gradeći socio-kulturni model u kojem će opstati i razvijajući mehanizme prilagodbe zahtjevima većinskog društva, pripadnici romske populacije grade vlastite obrambene mehanizme, prihvaćajući dominantne kulturalne modele većinske skupine. Time bivaju uključeni u proces asimilacije i segregacije, što jača stereotipe i predrasude kod drugih naroda da Romi ne mogu razviti svoj etnički identitet, što sve zajedno ne vodi integracijskim procesima. Proizvedeni nesklad otežava integraciju kao dvosmjernan proces koji iziskuje određene promjene na obje strane, budući da je u interesu i većinskog i manjinskog stanovništva. Posljednjih desetak godina u RS su u cilju društvene integracije Roma realizirani različiti programi čije su slabosti proizlazile iz nerealnih ambicija njihovih aktera, nedovoljnog poznavanja specifičnosti socijalnog, ekonomskog i kulturnog položaja, nerealnih demografskih pokazatelja zbog pribjegavanja etničkoj mimikriji, nedostatka sredstava za realizaciju planiranih mjera i loše koordinacije onih koji su bili nositelji programa. U svojoj strukturi sama integracija objedinjuje dvije mogućnosti: jedna podrazumijeva dugotrajnu i temeljitu

pripremu relevantnog programa orijentiranog na provedbu dugoročnih mjera koje utječu na osnaživanje kohezionih unutargrupnih veza a druga zahtijeva interven-tno provođenje kratkoročnih programa odobrenih od strane Fondova za socijalne inovacije, kontroliranih od strane neformalnih centara moći s mogućnošću vlastite održivosti.

Budući da je integracija dugoročan proces, ona mora osigurati cjelovit sustav mjera koje će pridonositi promicanju prvenstveno socijalno-ekonomskog položaja Roma s ciljem izjednačavanja prosječnog socijalno-ekonomskog stanja sa socio-ekonomskim stanjem većinskog stanovništva. Prihvaćenost integracijskog koncepta umnogome ovisi od principa na kojima je utemeljen. Osim solidarnosti i participativnosti, koje naglašavaju prihvaćenost od drugih zajednica i samoučešće Roma, to znači i otvorenost, podjelu odgovornosti, transparentnost i nediskriminaciju. Praktična primjena inicijativa za integraciju romske populacije u društveni i ekonomski okvir Srbije našla je svoje mjesto u Nacrtima strategija koje su izradila resorna ministarstva za pružanje podrške integraciji Roma. Opći pristup Nacrta strategije za integraciju i osnaživanje Roma iz 2003. godine ogleda se u orijentaciji na raspoložive resurse u samoj romskoj populaciji u svim sektorima općih reformskih programa. Sprovođenje politike afirmativnih mjera i akcija u oblasti obrazovanja u okviru navedene strategije usmjereno je na pripremanje terena za stvaranje visokoobrazovane romske elite, odnosno “kritične mase” obrazovanih Roma, afirmaciju romske kulture i tradicije, njegovanje etosa tolerancije kroz obrazovanje, bilingvalno predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje koje treba osigurati rano sudjelovanje romske djece u sustavu obrazovanja većinskog dijela populacije.

Strategija smanjivanja siromaštva Roma u Srbiji, pored razmatranja ukupnog društvenog položaja Roma, obilježja i specifičnosti načina života romske populacije, problema i ograničenja društvene brige, ukazuje i na situaciju u pogledu stupnja obrazovanja Roma, ističući je kao izuzetno nepovoljnu. Nemogućnost socijalne promocije u Nacrtu strategije se dovodi u vezu s nemogućnošću školovanja, kao skupog i dugog, neizvjesnog procesa za koji ne postoje elementarni uvjeti. Kao najznačajnije mjere na području obrazovanja Strategija ističe uključivanje djece u predškolske ustanove, uvođenje kompenzatorskih programa u osnovne škole, osiguravanje stipendija za obrazovanje odgajatelja i učitelja i opismenjavanje odraslih. Osnovni uvjet za poboljšanje socioekonomskog i kulturnog statusa Roma jest obrazovanje. Razina obrazovanja Roma u najvećoj mjeri utječe na njihov položaj u društvu (Briza, 2000.). To podrazumijeva uključivanje djece u obrazovni sustav te obrazovanje odraslih. Uključenost Roma u obrazovni sustav u Srbiji jedna je od najnižih u Jugoistočnoj Evropi. Romska djeca nailaze na čitav niz prepreka u pristupu obrazovanju.

Romska djeca u obrazovnom sustavu Srbije

Dugo na razini države Srbije, njezina obrazovnog sustava, kao i na razini lokalnih zajednica, nije postojala svijest o posebnom sustavnom pristupu u rješavanju obrazovnih problema romske zajednice, a još manje da taj pristup mora biti integrativnog karaktera, zasnovan na suradnji obrazovnog s ostalim sustavima. Smatralo se da je dovoljno što Romi formalno imaju jednaka prava kao i drugi, kao i da je njihovo nesudjelovanje u obrazovanju vezano za način života, tradiciju i nisku motivaciju. Često se može čuti da Romi nisu zainteresirani za obrazovanje čime se, neopravdano, potpuna odgovornost prebacuje na romsku zajednicu. Obrazovni sustav Srbije nije jasno definirao integrativni pristup obrazovanju. On nema organizacijski i programski prilagođene institucije za pomoć djeci i roditeljima koji imaju posebne potrebe (npr. obitelji lošeg materijalnog statusa, djeca s invaliditetom, kroničnim bolestima, djeca iz depriviranih sredina).

Romi su posebno ugroženi jer nisu razvijani programi prilagođeni specifičnim potrebama romske zajednice. Nastavnici, pedagozi i psiholozi nemaju ni minimalna znanja o problemima i kulturi Roma se jer tijekom školovanja i profesionalnog rada nisu o tome educirali. Obrazovni sustav Srbije nije razvijao oblike rada koji odgovaraju Romima koji žive u naseljima koja su fizički udaljena od institucija obrazovanja i kulture. Ovo navodi na zaključak da su obrazovne institucije zatvorene za Rome. Obrazovni sustav u Srbiji je neosjetljiv za kulturu Roma. U programima, udžbenicima i u samoj nastavi, rijetki su elementi sadržaja romske kultura. U nastavnim programima nema sadržaja vezanih za jezik, kulturu i tradiciju Roma. U fizičkom okruženju obrazovnih institucija koje pohađaju Romi nema natpisa na romskom jeziku i drugih elemenata koji bi ukazivali da su i oni njihovi korisnici. Jedino u Vojvodini je organizirana fakultativna nastava romskog jezika i kulture. Romi nemaju kurikulum za svoj jezik a nastavnici koji predaju romski jezik često nisu adekvatnog stručnog profila i nemaju potrebno pedagoško psihološko obrazovanje. Romska djeca, mladi i njihove obitelji ne osjećaju se prihvaćenima u obrazovnim institucijama, što utječe na slabljenje motivacije za školovanjem, a roditelji često ne šalju djecu u škola jer ih žele zaštititi, što se pogrešno tumači kao nezainteresiranost za djecu i obrazovanje. Škole u kojima su romska djeca u većini često su izložene problemima: roditelji neromske djece ispisuju svoju djecu, učitelji ne žele raditi u takvim školama. U jednoj osnovnoj školi u Nišu romski učenici čine više od 80% ukupnog broja. Kako se broj romskih učenika iz godine u godinu povećavao, kvaliteta nastave je počela opadati. Umjesto da im pruže dodatnu podršku u učenju kako bi ostvarili zahtjeve nastavnog programa, nastavnici su snižavali kriterije da bi učenike zadržali u školi. Nedostatak brige gradskih vlasti ogledao se u lošim uvjetima rada u ovoj školi. Negativan odnos

zajednice prema romskim učenicima proširio se i na njihove nastavnike. Tako je tijekom vremena sve više opadao broj učenika neromskih učenika, a čak su i dobrostojeće romske obitelji svoju djecu upisivale ili prebacivale u škole s boljim ugledom u gradu

Osnovne barijere u obrazovanju romske djece mogu se sažeti u nekoliko točaka (Sažetak rezultata participativnog istraživanja potreba, glavnih problema i potencijala Roma u obrazovanju u Vojvodini, 2007.): nedostatak osnovnih sredstava za život i neadekvatnih stambenih uvjeta, nedostatak pribora za školu i udžbenika, nedovoljno poznavanje jezika većine, teško svladavanje nastavnih sadržaja, nedostatak podrške i pomoći u učenju kod kuće i diskriminacija od strane drugih učenika i od strane pojedinih nastavnika. Većina romskih roditelja u Srbiji, kao i u drugim zemljama, ne pruža djeci dodatnu podršku u obrazovanju jer su i sami nedovoljno obrazovani ili su nepismeni. Lokalne zajednice većinom nisu dovoljno zainteresirane za rješavanje problema, za uključivanje romske djece u obrazovni sustav.

U Republici Srbiji u sistem predškolskog odgoja i obrazovanja mogu se uključiti djeca uzrasta od šest mjeseci do pet i pol godina. U tom razdoblju predškolski odgoj nije obvezan. Roditelji koji uključuju djecu u tom razdoblju u predškolske državne ustanove moraju plaćati dio troškova, ovisno o primanjima. U razdoblju između pet i po i šest i pol godina djeca pohađaju obvezni predškolski pripremni program koji se odvija u predškolskim ustanovama ili osnovnim školama. Romska djeca se susreću s barijerama već tijekom predškolskog odgoja i obrazovanja, kao i pri uključivanju u razrednu nastavu. Mali broj romske djece obuhvaćen je institucionalnim i vaninstitucionalnim obrazovnim programima. Analize ukazuju da je obuhvat romske djece uzrasta od tri do pet godina zanemarljiv, i da se kreće između 4% i 7%. Samo 3,9% djece iz romskih naselja uključeno je u programe predškolskih ustanova na uzrastu od 36 do 59 mjeseci, za razliku od 33,4% djece iz drugih zajednica. Nema podataka da je ijedno romsko dijete uzrasta do 3 godine obuhvaćeno predškolskim odgojem (Romska djeca u specijalnom obrazovanju u Srbiji, 2010.). Od školske 2006./2007. godine uveden je Pripremni predškolski program (PPP), koji je besplatan i obvezan za svu djecu uzrasta od pet i pol do šest i pol godina. On se realizira neposredno prije početka školovanja i traje najmanje četiri sata dnevno tijekom šest mjeseci. Tek kada djeca završe ovaj program mogu se prijaviti za testiranje radi uključivanja u razrednu nastavu. Ne postoje pouzdani podaci koliko je romske djece obuhvaćeno ovim programom. Romski roditelji nisu visoko motivirani za slanje djece u PPP. Ovaj program nije dovoljno razrađen niti prilagođen radu s romskom djecom i njegov učinak na postignuća romske djece nije u potpunosti poznat. Neke predškolske ustanove izdaju potvrde romskoj djeci da su završili PPP i na temelju neredovitog

i znatno kraćeg pohađanja ili na zahtjev lokalnih uprava organiziraju tijekom ljeta skraćeni program za djecu romske nacionalnosti.

Zbog višestruke deprivacije romska djeca predškolskog uzrasta, a i ona starija, često ne dobivaju adekvatni obiteljski odgoj zbog teškog materijalnog položaja. Naime, roditelji moraju raditi, pa o mlađoj djeci brinu starija ili su prepuštena ulici. U predškolskoj dobi većina romske djece nema igračke i didaktička sredstva koja bi ih stimulirala za učenje, istraživanje okoline i poticala radoznalost. Činjenica jest da loši uvjeti sredine i deprivacija u raznim segmentima socijalnog, prije svega obiteljskog života, loše utječu na ukupan razvoj djeteta. (Lazor i sur., 2008.). Težak materijalni položaj romskih obitelji utječe na obrazovanje romske djece (No data-No progress, 2010.). Siromaštvo, osobito u svom ekstremnom i prolongiranom obliku, predstavlja snažan generator brojnih negativnih čimbenika za intelektualni razvoj djece, njihovu spremnost za školu, a time i njihove obrazovne potencijale i postignuća (Siromaštvo sa mnogo lica, 2004.). Romska djeca koja odrastaju u siromaštvu su rijetko izložena kognitivno-poticajnim uvjetima poput čitanja ili učenja slova (Duncan i Brooks-Gunn, 2000.; Evans 2004.; Smith, 1997.), odnosno znatno su rjeđe u kontaktu sa sredstvima koja stimuliraju kognitivni razvoj (npr. igračke, knjige). Njima su manje dostupne aktivnosti koje podstiču učenje (Bradley i sur., 2001.).

Pošto većina djece nije uključena u predškolske programe, i malo se ili uopće ne druže s djecom drugih etičkih zajednica, naročito većinskom, oni nedovoljno ili nikako znaju jezik većine. Nedostatak adekvatne rane stimulacije, nepripremljenost za početak školovanja, nepoznavanje jezika sredine i nedostatak potrebnih znanja, utječu da romska djeca predškolskog uzrasta ulaze u razrednu nastavu nepripremljena i nisu u ravnopravnom položaju s ostalom djecom. Oni imaju ozbiljnih problema u polaganju standardiziranih testova za procjenu gotovosti za polazak u školu jer su testovi standardizirani na djeci većinske populacije. Na slabe rezultate izravno utječe neuključenost u predškolske pripremne programe i malo ili nimalo socijalnih kontakata s djecom iz većinske i drugih zajednica. Tijekom testiranja mnoga romska djeca, pošto ne poznaju ili loše znaju većinski jezik, ne razumiju pitanja. Ove činjenice često se zaboravljaju pri procjeni spremnosti romske djece za polazak u školu. Zbog navedenih činjenica, zbog nepostojanja adekvatnih testova, te neznanja romskog jezika i kulture, mnogi psiholozi i pedagozi pogrešno kategoriziraju romsku djecu. Događa se često da romska djeca normalne inteligencije budu kategorizirana kao mentalno zaostala i upućuju se u posebne (specijalne) škole. U ovim institucijama realiziraju se kraći i jednostavniji obrazovni programi nego u redovitim školama. Na taj način djeca dobivaju obrazovanje slabijeg kvaliteta. Pseudozaostala romska djeca u ovakvom okruženju ne mogu razvijati svoje prirodne kapacitete. Mnoge specijalne škole najviše imaju upravo romske djece. Sa stečenim svjedodžbama ona

nemaju prohodnost za daljnje školovanje pa su primorana obavljati najjednostavnije i najmanje vrednovane poslove a što onda utječe i na njihov opći materijalni položaj.

“Romska djeca u prosjeku ne završavaju čak ni osnovnu školu, što pokazuje kako država ne uspijeva osigurati da ona steknu razinu obrazovanja koja im garantira Ustav” (Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Izveštaji o monitoringu. 2007., str. 34). Oni neredovito pohađaju nastavu ali se točan broj djece koja neredovito pohađa nastavu ne zna, jer u Srbiji nema preciznih podataka. Nastavnici najčešće ne vode pouzdanu evidenciju o izostancima romske djece, čak i onda kada su ona duže odsutna s nastave (Sveobuhvatna analiza položaa Roma u Srbiji, 2002.). U Nacionalnom izvještaju o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva iz 2011. godine se konstatira da raste broj romske djece upisane u osnovno obrazovanje. Prema podacima za školsku 2010./2011. godinu u 38% osnovnih škola u Republici Srbiji u prvi razred je upisano 31.417 djece. Romska djeca čine 2.136% od sve upisane djece. Broj upisane romske djece u prvi razred osnovne škole povećao se u odnosu na školsku 2009./2010. za 9,87%. U studiji Obrazovanje romske djece u Europi (Education of Roma children in Europe, 2006.) naglašava se da na neredovnost pohađanja nastave romskih učenika veći utjecaj ima njihov apsentizam (absenteeism) nego odsutnost (absence). Pojam odsutnosti označava nepohađanje nastave uslijed opravdanih razloga, koji dolaze izvan škole, dok su uzroci apsentizma u sociopedagoškim procesima unutar škole. Na apsentizam utječe etnički pritisak, loš uspjeh u školi, nekompatibilnost školskih i obiteljskih normi, slabe socioafektivne veze i kulturne interakcije između romske djece, neromske djece i učitelja. Ova pojava je više prisutna kod djevojčica nego kod dječaka. Iako pokazuju bolji uspjeh u školi, djevojčice se u pred pubertetskom i ranom pubertetskom razdoblju povlače iz škola kako bi sačuvale nevinost i pripremile se za udaju. Viši nivoi obrazovanja često su nedostupni zbog teške materijalne situacije u kojoj Romi žive, te proces daljnjeg školovanja, duljina njegova trajanja, financijske potrebe, utječu na obrazovanja Roma uopće, a naročito Romkinja (Kresoja, 2007.). Razloge zašto romske djevojčice češće napuštaju školu je istraživao Novosadski humanitarni centar u partnerstvu s CARE Srbija. Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta „Šanse i izbori za romske djevojčice“ čiji je cilj da pridonese dostupnosti i kvalitetnom obrazovanju romskih djevojčica. Oni su utvrdili sljedeće (Prijedlozi za poboljšanje dostupnosti i kvalitetnog obrazovanja za romske djevojčice, 2009.): *tradicija* - u smislu rane udaje romskih djevojčica i “čuvanja” djevojčica od rizika, gubitka nevinosti; pomoć u kući (djevojčice pomažu roditeljima u čuvanju mlađe djece); *siromaštvo* (loša financijska situacija, loši stambeni uvjeti, nedostatak mogućnosti da se kupi odjeća, obuća, sredstva za higijenu, udžbenici i slično); *neadekvatan obrazovni sustav* koji nije usmjeren na specifičnosti i potrebe sve djece; neprovođenje zakona o obveznom osnovnoš-

kolskom obrazovanju; *diskriminacija*, svakodnevne neugodne situacije (nastavnici i druga djeca u školi) - ovaj uzrok se spominjao u svim skupinama, a osobito su ga isticale romske djevojčice; *nemotivisanost djevojčica da uče i idu u školu*; *nedovoljna potpora od strane roditelja* i *nedostatak poticaja da djeca ustraju u školovanju*; *slabije poznavanje jezika sredine što otežava praćenje nastave* (ovaj problem su posebno naglašavali roditelji i djeca).

Romska djeca u prosjeku provedu u obrazovanju polovicu vremena koju provedu neromska u istim naseljima (5,5 godina naspram 11 godina). Veliki broj romske djece tijekom osnovnog obrazovanja ponavljaju razred. U Srbiji u prva tri razreda 11% romske djece ponavlja razred (Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Izveštaji o monitoringu, 2007.). Zbog toga se mnoga romksa djeca premeštju u specijalne i škole za obrazovanje odraslih. Ponavljanje razreda i nedovoljan uspjeh potiču mnogu romsku djecu da napuste obrazovanje. Do napuštanja školovanja najčešće dolazi na prelasku iz četvrtog u peti razred, kada počinje predmetna nastava. Od desetero romske djece koja upiše osnovnu školu, petero će upisati peti razred, a samo jedno sedmi razred, i možda završiti osnovnu školu. Tijekom osnovnog obrazovanja mnoga romska djeca imaju slab uspjeh, zbog čega gube motivaciju i samopoštovanje. Razlog lošeg uspjeha i nemotivacije za učenje treba tražiti u nepripremljenosti djece za školovanje kao i u nedostatak potrebnih znanja da bi pratili nastavu. Djeca nemaju pomoć u učenju ni od obitelji, koja nema dovoljno obrazovnih kapaciteta da im je pruži, ni od strane škole. Utjecaj ekonomskog stanja Roma i lošeg obrazovanja romskih obitelji, ogleda se i u postignućima romskih učenika u okviru nacionalnog testiranja.

Zbog nedostatka drugih programa rada s romskom djecom, koji bi potpomogli proces učenja, neredovite ili nedovoljne dopunske nastave, nastavnici često s romskom djecom ne realiziraju nastavni program u cjelini. Svjesni da romska djeca u ovakvim uvjetima ne mogu ostvariti jednak stupanj znanja kao druga djeca, nastavnici snižavaju kriterije vrednovanja kako bi djecu motivirali i zadržali u školi. Na taj način romska djeca dobivaju svjedodžbu da su završila osnovno obrazovanje ali njihova znanja su mala i nedovoljna za upis u četvorogodišnje srednje škole. Prema rezultatima nacionalnog testiranja učenika trećeg razreda osnovne škole iz 2004. godine i analizama njihovih obrazovnih postignuća (Baucal i sur. 2006.) ustanovljeno je da 50% romske djece u Srbiji nakon tri prva razreda ne uspijeva ovladati ni najtemeljnijim znanjima i vještinama iz matematike i jezika većinskog naroda (srpski jezik). Praktično, svako drugo romsko dijete ni nakon prve tri godine školovanja ne stekne ni najosnovnija znanja i vještine. Romski učenici zaostaju za drugim učenicima 2,2 školske godine u matematici, i 2,6 školske godine iz srpskog jezika, pri čemu su u školi prosječno proveli tri godine. Na kraju školske godine, većina

romskih učenika ima najnižu prolaznu ocjenu iz matematike i srpskog jezika (2), a samo 5-10% romskih učenika ima odličnu ocjenu (5), za razliku od preko 40% neromskih učenika koji dobivaju ovu ocjenu prva tri razreda iz oba predmeta. Nadalje, od 7-11% romskih učenika dobiva nedovoljnu ocjenu (1) iz srpskog jezika na kraju godine, odnosno 10-14% romskih učenika dobiva nedovoljnu ocjenu iz matematike, dok među neromskim učenicima ima manje od 1% onih koji dobivaju jedinicu na kraju školske godine. Rezultati ukazuju da romska djeca postižu nižu kvalitetu znanja od neromske djece istog materijalnog statusa. Učitelji Nastavnici manje očekuju od romskih učenika, manje ih potiču i motiviraju za učenje. U prilog ove tvrdnje idu rezultati s nacionalnog testiranja. Rezultati pokazuju da romski učenici imaju manja znanja na testovima nego neromski učenici s istom ocjenom.

Procjenjuje se da samo 10% djece iz romskih naselja pohađa srednju školu (nasuprot 84% djece u općoj populaciji). Romi koji nastave školovanje uglavnom se upisuju u srednje stručne škole za koje nije potrebno polagati kvalifikacijski ispit a koje mogu trajati 2 ili 3 godine. Vrlo mali broj romske djece upisuje gimnazije i srednje stručne škole koje su više cijenjene i pružaju bolje mogućnosti za dalje školovanje i zapošljavanje. U istraživanju Centra za primijenjene europske studije, 2009. godine navodi se da je oko 500 romskih učenika upisano u srednje škole zahvaljujući primjeni *Mjere afirmativne akcije za Rome* u Srbiji. Međutim, to je mali broj učenika u odnosu na procijenjenu populaciju Roma. Izuzetno mali broj mladih Roma i Romkinja studira na višim školama i fakultetima. Samo 0,9 % mladih Roma obuhvaćeno tercijarnim obrazovanjem. Mladi Romi i Romkinjese kasnije upisuju na fakultete i više škole u odnosu na druge studente jer imaju problem s polaganjem prijemnih ispita. Visoko obrazovanje završavaju mladi koji potječu iz bogatih romskih porodica, integriranih u društvo a takvih je vrlo malo. No, zahvaljujući stipendijama raznih zaklada broj mladih Roma i Romkinja koji završavaju srednju školu i visoko obrazovanje ipak raste.

Obrazovanje odraslih je niz godina bilo potpuno zapostavljeno u Srbiji; gotovo je nepostojeće u formalnom a sa slabom ponudom u neformalnom sustavu obrazovanja. Ideja cjeloživotnog učenja, kao i potreba za dokvalifikacijom i prekvalifikacijom, uvjetovale su 2006. godine donošenje Strategije obrazovanja odraslih u Republici Srbiji. Broj Roma i Romkinja koji sudjeluje u obrazovanju odraslih je mali, s obzirom na broj nepismenih. Romi imaju izuzetnu potrebu za opismenjavanjem, stjecanjem stručnih kvalifikacija i prekvalifikacija. Obrazovanjem bi odrasli mogli steći minimum potrebnih znanja za uključivanje u proces rada. Veliki broj Roma koji pohađa škole za obrazovanje odraslih su mladi od 15 godina (što znači da bi trebali pohađati redovne osnovne škole, a ne škole za obrazovanje odraslih). Na temelju

mnogih izvještaja Romi čine od 70-90% ukupnog broja polaznika škola za obrazovanje odraslih (Kočić Rakočević i Miljević, 2003., Centar za prava djeteta. 2006).

Pravci za poboljšanje zastupljenosti romske djece u obrazovnom sustavu Srbije

Uklanjanje barijera u obrazovanju romske djece u RS zahtjeva sustavno i plansko rješavanje te koordinirane akcije svih segmenata društva koji se bave obrazovanjem i položajem Roma i Romkinja. Srbija je donijela brojne strateške dokumente i akcijske planove kojima je cilj upravo pomoć u sistemskom rješavanju različitih problema s kojima se Romi suočavaju, između ostalog i pristupa obrazovanju. Vlada RS je 2005. usvojila *Jedinstveni akcijski plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Republici Srbiji*, koji predstavlja najširi politički okvir za sustavno rješavanje problema obrazovanja Roma. Izravno ili neizravno obrazovanjem Roma se bave i drugi dokumenti kao, primjerice: Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji; Nacionalni plan akcije za decu, Predlog strategije unapređivanja obrazovanja Roma u Republici Srbiji i Strategija razvoja socijalne zaštite. Teška ekonomska kriza u Srbiji, kao i nedovoljna angažiranost republičkih, pokrajinskih i lokalnih vlasti, utjecala je na to da se započnu samo neke od akcija planiranih u navedenim dokumentima. Da bi donijete odluke primijenile, nužno je ulagati veća materijalna sredstva u obrazovanje Roma i poboljšanje njihovog materijalnog položaja. Posebnu pozornost treba usmjeriti na poštivanje zakona o obveznom osnovnoškolskom obrazovanju. Neophodno je na svim razinama vlasti (republičke, pokrajinske i lokalne) organizirati permanentne aktivnosti čiji cilj će biti osvješćivanje pripadnika romske zajednice o značaju obrazovanja na svim razinama, posebno osnovnoškolskom. S obzirom da zapreke u školovanju romske djece i mladih često dolaze upravo od roditelja, posebno treba motivirati roditelje za obrazovanje djece, naročito djevojčica, i ukazati im na zakonsku obvezu o osnovnom obrazovanju djece. Neophodno je sustavno raditi na podizanju svijesti o značaju obrazovanja u romskoj zajednici, kao i unapređivanju odgojnih kompetencija roditelja kao oslonaca za uspješnije obrazovanje njihove djece. Posebno treba voditi računa o zastupljenosti djevojčica, jer one su često žrtve ugovorenih brakova zbog čega napuštaju obrazovanje. Neophodno je posebno analizirati položaj Romkinja u obrazovnom sustavu i u narednom razdoblju voditi evidenciju o spolnoj strukturi romskih učenika, kako bi se mogle poduzeti aktivnije mjere usmjerene ka podršci u obrazovanju Romkinja. U ovoj akciji trebaju sudjelovati i nevladine organizacije, nacionalni savjet Roma, poznate osobe i mediji. Lokalna sredina treba uvesti afirmativne mjere za školovane Rome u vidu osiguravanja posla i veće aktivnosti u javnom životu, čime će se pozitivno utjecati na romsku zajednicu i njene stavove

prema obrazovanju. Važno je osnažiti romske roditelje (kroz zapošljavanje, dodatne edukacije sl.) kako bi se mogli lakše i adekvatnije uključiti u pružanje potpore svojoj djeci tijekom obrazovanja. To podrazumijeva uvođenje afirmativnih mjera u zapošljavanju romskih roditelja (prednost pri zapošljavanju i obukama dati roditeljima koji imaju djecu školskog uzrasta i sl.).

Da bi se poboljšalo položaj romske djece u predškolskom uzrastu neophodno je proširiti kapacitete predškolskih ustanova i omogućiti besplatno pohađanje cjelodnevnog programa za romsku djecu na što ranijim uzrastima, a ne samo u okviru obveznog predškolskog programa. Na taj način, romska djeca stječu ravnopravni položaj sa neromskom djecom u procesu daljnjeg obrazovanja. Time se smanjuje negativni utjecaj socijalne depriviranosti na romsku djecu. Treba razviti različite organizacijske forme predškolskog odgoja i obrazovanja romske djece ovisno od sredine u kojoj žive (redovni, povremeni, interventni oblici), kao i reorganizirati rad predškolskih ustanova. U pripremi romske djece treba koristiti i druge adekvatne prostorne kapacitete izvan institucija (knjižnice, mjesne zajednice, montažni objekti u romskom naselju, putujući vrtići i slično). Treba organizirati nove i podržati postojeće programe koji su se u praksi pokazali kao uspješni u pripremi romske djece za polazak u školu i praćenju nastave. Romska djeca koja su pogrešno upisana u posebne (specijalne) škole, trebaju se vratiti u redovne, nakon retestiranja. Djeca koja su pogrešno stavljena u specijalne škole trebaju pohađati posebne kratkoročne prijelazne programe nakon kojih će moći prebaciti u redovne škole. Da bi se spriječio pogrešno upisivanje romske djece u specijalne škole, neophodno je u Republici Srbiji razviti posebnu upisnu politiku za romsku djecu. To znači da treba standardizirati ispitivanja za romsku djecu za polazak u školu na temelju realnih kapaciteta i postignuća romske djece, u kontekstu u kome odrastaju. Treba obučiti stručne službe za procjenu gotovosti za polazak u školu romske djece, kao i pripremiti obrazovne institucije za polazak romske djece u školu. Također bi bilo potrebno da se bezuvjetno sva romska djeca, osim s izrazitim razvojnim teškoćama, upišu u prvi razred osnovne škole, i da se prati njihov razvoj tijekom prve godine, uz izradu korektivnih programa koja bi im pomogla da se uključe u redovnu nastavu. U procjeni spremnosti romske djece za nastavu može se provesti dvokratno ili odloženo testiranje: prvo u siječnju a drugo u svibnju. Djeca koja nisu položila iz prve, trebaju pohađati interventni program a zatim ponovo pristupiti testiranju.

Tijekom školovanja djeci na svim razinama obrazovanja treba osigurati besplatne udžbenike, materijal za rad i užinu. Neophodno je osigurati stipendije za osnovno, srednjoškolsko više/visoko obrazovanje siromašne romske djece i mladih i omogućiti ravnomjernu raspodjelu stipendija između romskih djevojčica i dječaka. Treba nastaviti s mjerama afirmativne akcije pri smještaju u učeničke i studentske domove

romske djece i mladih, te razvijati različite oblike besplatne pripreme za upis u srednje i više/visoko obrazovanje. Važno je educirati neromku djecu i njihove roditelje o kulturi i životu Roma, organizirati aktivnosti kako bi se uklonila diskriminacija romske djece u školi. Na svaku pojavu diskriminacije škola treba reagirati. Na taj način uklanjaju se velike prepreke u obrazovanju romske djece. Tijekom predsjedavanja Srbije Dekadom inkluzije Roma, diskriminacija u obrazovanju bila je jedna od dvije ključne teme kojom se bavilo Ministarstvo prosvjete RS. Ono je donijelo mjere za uklanjanje diskriminacije romske djece i mladeži od strane vršnjaka i nastavnika (Romska djeca u specijalnom obrazovanju u Srbiji - prezastupljenost, niska postignućai utjecaj na život, 2010.).

Bitna stavka u poboljšanju položaja romske djece su aktivnosti u cilju povećanja senzibilizacije neromskog stanovništva za potrebe i probleme Roma i razbijanju predrasuda o romskoj populaciji. Ovaj proces trebaju nositi romske nevladine organizacije ali uz službenu potporu Vlade i nadležnih ministarstava i uz veliko uključivanje medija. Važno je razviti i realizirati modele inkluzije romske djece u obrazovanju uvažavajući specifičnosti lokalne zajednice i specifičnost i kapacitete romske djece za pohađanje redovite nastave. Dva osnovna kriterija kojih se treba pridržavati jesu: prevencija i suzbijanje segregacije romske djece u obrazovanju i izbjegavanje izlaganja djece neugodnim iskustvima vezanim uz školu i druge obrazovne institucije (u slučajevima uključivanja djece koja nisu pripremljena za praćenje redovite nastave). Neophodno je jasno definirati uvjete kada treba izvršiti segregaciju romske djece jer nastava treba biti integrativnog karaktera (Stigmata, 2004.). Izdvajanje romske djece u posebne skupine može imati opravdanje samo u programima pripreme institucija i romske zajednice za obrazovanje te samo unutar povremenih interventnih programa ili u vidu prijelaznih rješenja za koje nema uvjeta u institucijama, odnosno, kada su ciljna skupina isključivo romska djeca. Grupiranje romske djece je opravdano kada postoji strah da će biti izložena diskriminaciji. Treba stvoriti program desegregacije za škole i predškolske ustanove koje pokazuju tendenciju da u njima uče samo ili u većini romska djeca.

Da bi romska djeca obrazovnu sredinu doživljavala kao svoju, neophodno je da nastavni programi i aktivnosti reprezentiraju njihov kulturni milje. Treba provesti kurikularne reforme koje podrazumijevaju da se u nastavu književnosti, povijesti i umjetnosti unesu elementi koji reprezentiraju romsku kulturu i tradiciju. U udžbenike treba uvesti sadržaje koji govore o romskoj kulturi i povijesti. Nastavnike, pedagoge, psihologe i sve koji rade u prosvjeti potrebno je informirati, senzibilizirati i educirati o specifičnim problemima s kojima se romska djeca suočavaju tijekom školovanja i odrastanja. Posebno pedagoško-psihološka služba treba pomoći romskoj djeci, osobito djevojčicama, u svladavanju kriza tijekom obrazovanja, kako bi

se smanjio broj romske djece koja napuštaju obrazovanje. Obrazovni sustav Srbije treba osigurati obrazovne programe koji prate potrebe romske djece i mladih, kao i nastavnike kompetentne za rad s romskom djecom. Nastavnici trebaju usvojiti nastavne strategije koje povećavaju osjetljivost i pozitivne vrijednosne orijentacije prema djeci pripadnika socio-kulturno depriviranih sredina i marginaliziranih manjina. To znači da nastavnik treba poznavati jezik i kulturu Roma i biti fleksibilan u radu. Nastavnicima treba osigurati sustavnu potporu u razvijanju adekvatnih profesionalnih kompetencija: s jedne strane u obliku edukacije a s druge strane angažiranjem Roma-asistenata koji će neposredno raditi s djecom i / ili pomagati nastavniku da unaprijedi svoju komunikaciju s romskom djecom i njihovim roditeljima. Nastavnici trebaju preispitati vlastitu nastavnu praksu, primjenjivati interaktivnu nastavu i kreirati uvjete da se što više romske djece uključi i u redovnu nastavu i u izvannastavne aktivnosti. Posebnu pozornost treba posvetiti kontinuiranoj pedagoškoj edukaciji nastavnika za izvođenje fakultativne nastave romskog jezika s elementima nacionalne kulture. Studenti koji se školuju za prosvjetna zanimanja treba da izučavaju sadržaje namijenjene obrazovnoj integraciji Roma. U okviru programa studija psihologije i pedagogije treba uvesti sadržaje koji se bave načelima procjenjivanja intelektualnih sposobnosti djece iz kulturno specifičnih populacija te principe dinamičkog procjenjivanja. Za edukaciju Roma-asistenta treba izraditi programe koji omogućuju stjecanje temeljnih znanja iz područja razvojne psihologije, metoda nastave i učenja iz područja neophodnih za integraciju romske djece u sustav obrazovanja. U okviru aktivnosti izvan škole nužno je u procesu obrazovanja romske djece, organizirati:

- *Edukativne radionice za djecu koja ne idu u školu* s ciljem da nauče jezik većine, usvoje društvene vještine i osnove pisanja i čitanja (grafomotorike). Kroz ove radionice djeca će se osposobljavati za upis u redovnu osnovnu školu ili školu za osnovno obrazovanje odraslih.
- *Edukativne radionice za djecu koja idu u školu* kako bi im se pomoglo pri svladavanju školskog gradiva, u izradi domaćih zadataka, pripremi za kontrolni zadatak, popravak ocjena i slično. U okviru ovih radionica mogu se pratiti uspjesi romske djece u obrazovanju i pridonijeti prevladavanju kriza s kojima se romska djeca susreću tijekom školovanja.
- *Kreativne radionice za svu romsku djecu* s ciljem razvijanja socijalnih vještina i samopouzdanja.
- *Dodatne aktivnosti* u vidu izleta, posjeta kinu, kazalištu, drugoj djeci (osobito neromskoj) i drugo. Na taj način pomaže se u rušenju barijera između romske i neromske djece, smanjuje se diskriminacija i povećava se motiviranost romske djece za uključivanje u društvo, time i u obrazovni sustav.

- *Kućne posjete obiteljima djece* kako bi se se roditelji motivirali i poduprli za slanje djece u škole.
- *Posjete školi koju romska djeca pohađaju ili koju trebaju upisati* kako bi se nastavnici, psiholozi, pedagozi i svi ostali zaposleni upoznali s problemima tijekom školovanja s kojima se romska djeca susreću, a s ciljem otklanjanaj tih problema.

Važno je da vlasti u Republici Srbiji u potpunosti sprovedu Zakon o osnovama sustava obrazovanja i odgoja, donijet 2009. godine, koji unosi značajne promjene u obrazovanju. Ove promjene su značajne i za poboljšanje zastupljenosti romske djece u obrazovnom sustavu. Suština promjene je da se redovite škole otvore za svu djecu a ne, kao do sada, da budu zatvorene za djecu iz marginaliziranih skupina. Specijalne škole bi trebalo zatvoriti za tu djecu a otvoriti samo za djecu sa višestrukim smetnjama kojoj je to zaista jedina opcija za školovanje. Propusnost koja je do sada bila samo iz redovite u specijalnu školu, treba da se preokrene: od specijalne ka redovnoj. Svu potporu koja im je potrebna, učenici bi trebali dobivati u redovitoj školi. Redovne i specijalne škole mogu da povezivati i umrežavati. Zakon u prvi plan ističe da obrazovanje treba uvažavati individualne mogućnosti djeteta, odnosno treba definirati sustav obrazovanja kao inkluzivan za svu djecu. Drugi zakoni koji se bave pojedinim razinama obrazovanja bit će usklađeni s ovim principom. U članku 98. Zakona se navodi: “U prvi razred osnovne škole upisuje se svako dijete koje do početka školske godine ima najmanje šest i pol, a najviše sedam i pol godina. Ispitivanje djeteta upisanog u školu vrše psiholog i pedagog škole na materinjem jeziku djeteta, primjenom standardnih postupaka i instrumenata, preporučenih od nadležnog zavoda, odnosno ovlaštene stručne organizacije. Ako ne postoji mogućnost da se ispitivanje djeteta vrši na materinjem jeziku, škola angažira prevoditelja na prijedlog nacionalnog savjeta nacionalne manjine. Ispitivanje djece s motoričkim i senzornim smetnjama vrši se uz primjenu oblika ispitivanja na koji dijete može optimalno odgovoriti”. U zakonu se predlaže da se individualni obrazovni planovi za djecu s teškoćama u razvoju prilagode na dva načina: *metodički* (za djecu s tjelesnim invaliditetom ili senzornim oštećenjima gdje se primjenjuju propisani standardi postignuća a mijenja se samo način rada ili uvode nova didaktička sredstva) i *prilagodnom standarda postignuća* za učenike koji ne mogu ostvariti nacionalne standarde. Ovi učenici ocjenjivat će se prema prilagođenim standardima. Osnovne škole i predškolske ustanove mogu angažirati pedagoškog asistenta što omogućuje zapošljavanje “romskih” asistenata. Osobni asistenti djece sa smetnjama u razvoju mogu boraviti u školi po potrebi. U zakonu se navode i mehanizmi za sprječavanje pojave da djeca napuštaju školu ili da se neopravdano premještaju u specijalne škole. Pedagoški asistenti će pratiti školovanje romskih učenika i preventivno djelovati.

Škola i ravnatelj postaju odgovorni za postignuća učenika. U školama u kojima se obrazuju pripadnici nacionalnih manjina i učenici s teškoćama u razvoju, u Savjetu roditelja razmjerno će biti zastupljeni predstavnici njihovih roditelja.

U članku 91. Zakona se navodi da osobe iz osjetljivih društvenih skupina, mlađe od 17 godina, mogu stjecati srednje obrazovanje ili obrazovanje za rad u svojstvu izvanrednog učenika, ukoliko opravdaju nemogućnost redovitog pohađanja nastave. Učenik može biti oslobođen plaćanja školarine i na taj način ostvariti punu ravnopravnost u stjecanju obrazovanja. U tijeku je izrada Zakona o predškolskom obrazovanju i prilagođavanje Zakona o osnovnoj školi i Zakona o srednjoj školi novom Zakonu o osnovama sustava obrazovanja i odgoja iz 2009. godine. Predškolske ustanove će i dalje moći osnivati razvojne skupine kako bi se omogućilo da sva djeca uđu u obrazovni sustav. Status i rad ovih skupina regulirat će Zakon o predškolskom obrazovanju koji je u pripremi i koji bi trebao osigurati da ove skupine ne budu zatvorene, a djeca izolirana od drugih vršnjaka. Sva djeca će pohađati isti obvezni predškolski pripremni program (PPP), bilo da pohađaju razvojne ili redovne predškolske grupe. Očekuje se izrada novog programa rada s djecom u okviru PPP. Vlasti u Republici Srbiji treba da podrže samoorganiziranje Roma i rad romskih nevladinih organizacija koje se bavi obrazovanjem. Problem obrazovanja Roma u Republici Srbiji je višeslojan i duboko ukorijenjen, tako da se pomaci u njegovom rješavanju mogu očekivati jedino kao rezultat sustavnog djelovanja svih nadležnih institucija i zainteresiranih aktera.

Zaključak

Da bi romska djeca obrazovnu sredinu doživljavala kao svoju, neophodno je da nastavni programi i aktivnosti reprezentuju njihov kulturni milje. Obrazovni sustav Srbije nije se prilagodio specifičnim potrebama romske djece i nedovoljno u svoje programe uključuje potrebe romske djece za upoznavanjem njihove kulture i identiteta. On nedovoljno motivira romsku djecu za ostanak u obrazovanju. Treba provesti kurikularne reforme koje će u nastavu književnosti, povijesti i umjetnosti unijeti elemente koji reprezentiraju romsku kulturu i tradiciju. U udžbenike treba uvesti sadržaje koji govore o romskoj kulturi i povijesti. Diskriminacija romske djece u obrazovnom sustavu Srbije je prepoznata u mnogim zvaničnim dokumentima. Ona se ogleda na svim razinama odgoja i obrazovanja, počevši od predškolskog razdoblja. Neobuhvaćenost pripremnim programom, nepoznavanje jezika, loši ekonomski uvjeti, zahtijevaju da se romska djeca uključe u predškolski odgoj i obrazovanje najkasnije na uzrastu od 4 do 4,5 godine ili da im se osiguraju alternativni programi pripreme koje bi realizirale nevladine organizacije i romska udruženja. Romska djeca

u Srbiji dobivaju manje kvalitete znanja u odnosu na drugu djecu, od njih nastavnici manje očekuju i nedovoljno ih motiviraju za učenje. Nastavni kadar nije dovoljno senzibilan na probleme romske djece, zato ga treba dodatno senzibilizirati i obučiti za rad s romskom djecom, uz obveznu suradnju s romskim asistentima. Romska djeca se često nalaze u posebnim školama, zbog loše procjene pedagoga i psihologa o spremnosti romske djece za polazak u školu i uključivanje u redovnu nastavu. Zbog toga je neophodno ponovno testiranje romske djece u posebnim školama i omogućivanje romskoj djeci, koja polože test, da se uz korektivne programe, uključe u redovnu nastavu.

Loš položaj romske djece uvjetovan je i nedovoljnom brigom roditelja za njihovo obrazovanje, zbog čega treba povećati nivo svijesti roditelja, ali i cijele romske zajednice, o prednostima obrazovanja i pohađanja predškolske i školske nastave. Dodatni problem pri obrazovanju romske djece tijekom školovanja je činjenica da se mnoge romske obitelji sele, zbog čega djeca nemaju mogućnosti za uključivanje u školovanje. Sa posebnim poteškoćama suočavaju se djeca koja su prerasla obvezno školovanje a nisu dorasla za obrazovanje odraslih. Kroz stipendije i druge vidove materijalne pomoći neophodno je pomoći romskoj djeci i mladima u završavanju obrazovanja, osobito srednjeg i visokog, kako bi se povećao broj obrazovanih, naročito onih s visokim obrazovanjem. Neophodno je definirati i primijeniti suvremenu obrazovnu intervenciju temeljenu na primjeni afirmativnih mjera. Kroz kreiranje modela inkluzije romske djece u obrazovni sustav Srbije i njihovu realizaciju, uz uvažavanje specifičnosti lokalne zajednice te specifičnosti i kapaciteta romske djece za pohađanje redovite nastave, omogućiti im da imaju jednake šanse u obrazovanju s neromskom djecom.

Literatura

- Bahtalo drom. (2005.). Izazovi Dekade Roma, prvo izdanje. Niš: Bahtalo drom.
- Baucal, A. (2006.). Development of mathematical and language literacy among Roma students. *Psihologija*, 39 (2), 207–227.
- Baucal, A., Pavlović-Babić, D., Gvozden, U., Plut. D. (2006.). *Obrazovna postignuća učenika trećeg razreda osnovne škole: Nacionalno testiranje 2004*. Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.
- Bradley, R. H., Corwyn, R. F., McAdoo, H. P., Garcia Coll, C. (2001.). The home environments of children in the United States. Part 1: variations by age, ethnicity, and poverty-status. *Child Development*, 72, 1844–1867.
- Briza, J. (2000.). Minorities in Central Serbia, in *Minorities Right in Yugoslavia*, International report. London: Minority Rights Group International.
- Centar za prava deteta (2006.). Više od nezvanične procene - Položaj romske dece u Srbiji. Beograd: Centar za prava deteta.

- Council of Europe (2006.). *Education of Roma children in Europe Texts and activities of the Council of Europe concerning education*. Strasbourg: Council of Europe
- Cvetković, V. (2003.). *Sa margina, Romi i zanimanja*. Niš: Punta.
- Duncan, J. , Brooks-Gunn J. (2000.). Family poverty, welfare reform and child development, *Child Development*, 71, 188–196.
- European Roma rights center (2004.). *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe: European Roma rights center*. Budapest: European Roma rights center
- Evans, G. W. (2004.). The environment of childhood poverty, *American Psychologist*, 59, 77–92.
- Fond za otvoreno društvo (2006.). *Jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za Rome u Srbiji. EU program monitoringa i zastupanja (EUMAP)*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Fond za otvoreno društvo (2007.). *Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, Izveštaji o monitoringu*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Fond za otvoreno društvo (2010.). *Romska deca u specijalnom obrazovanju u Srbiji - preza-stupljenost, niska postignućai utjecaj na život*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
<http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/1565-romi-iskljueni-iz-srpski-drustva>
- Jakšić, B, Bašić, D.(2002.). *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta.
- Jakšić, B. (2002 .). *Ljudi bez krova*. Beograd: Republika.
- Kočić Rakočević, N. , Miljević, A (2003.). *Romi i obrazovanje – između potreba, želja i mogućnosti*. Beograd: izdanje autora.
- Kresoja, B. (2007.): *Obrazovanje roma u vojvodini izveštaj sa participativnog istraživanja*. Novi Sad: Novosadski humanitarni centar.
- Lazor, M., Marković, S., Nikolić, S. (2008.). *Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju*. Novi Sad: Novosadski humanitarni centar (NSHC).
- Ministarstvo prosvete i sporta RS i OEBS (2006.). *Obrazovanje Roma - status, problemi, inicijative. Prvi ciklus obuke asistenata za podršku učenicima romske nacionalnosti u školovanju*. Beograd:Ministarstvo prosvete i sporta RS i OEBS.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2003.). *Predlog Strategije unapređivanja obrazovanja Roma u RS*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2005.). *Strategija Ministarstva prosvete i sporta za period 2005-2010*.Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta (2002.). *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*.Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta.
- Novosadski humanitarni centar (2009.). *Lokalni akcioni plan za obrazovanje Roma*. Novi Sad: Novosadski humanitarni centar.
- Novosadski humanitarni centar (2009.). *Predlozi za poboljšanje dostupnosti i kvalitetnog osnovnog obrazovanja za romske djevojčice Novi Sad: Novosadski humanitarni centar*.
- Open Society Foundations (2010.). *No Data—No Progress: Country Findings Data Collection in Countries Participating in the Decade of Roma Inclusion 2005–2015*. New York: Open Society Foundations.
- Oxfam GB. (2003.). *Zdravlje Roma. Završni izveštaj*. Beograd: Oxfam GB.

- Poulton, H. (1997). Insiders and outsiders: the transnational minorities – Jews, Armenians, Vlachs and Roma. *Minorities in Southeast Europe: inclusion and exclusion, international report*. 6, 8–11.
- Raduški, N. (2004.). Romska nacionalna manjina u Srbiji – demografske tendencije i problemi. *Migracijske i etničke teme*, 4, 433-445.
- Raduški, N. (2004.). Socio-demografske i etičke karakteristike Roma u Srbiji, *Sociološki pregled*, 3-4, 271-284.
- Republički zavod za statistiku (2003). *Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima*. Beograd: Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Roma initiatives Open Society Institute (2009.). *Decade Watch: Results of the 2009 Survey*. Budapest: Roma initiatives Open Society Institute
- Smith, J., Brooks-Gunn, J., P. Klebanov (1997.). Consequences of living in poverty for young children's cognitive and verbal ability and early school achievement; *In G. J. Duncan & J. Brooks-Gunn (Eds.): Consequences of Growing Up Poor*, 132–189.
- UNICEF (2001.). *Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ*. Beograd: UNICEF.
- UNICEF (2004.). *Siromaštvo sa mnogo lica – Istraživanje siromaštva dece u Srbiji*. Beograd: UNICEF.
- Vlada Republike Srbije (2003.). *Strategija za smanjenje siromaštva*. Beograd: Vlada Republike Srbije.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 62/2003.

The Position of the Roma Children in the Educational System of Serbia

Summary

The position of the Roma in any society is determined by various factors, among which education plays a significant role. The educational system of each country should be sensitive and adaptable to specific culture and needs of the Roma. The paper examines the position of the Roma children in the educational system of Serbia, the barriers they face, as well as the directions for their removal. Most Roma children are faced with serious problems in the pre-school education, because they do not know the language of the majority, they are not socialized and are not included in the preparatory programmes for school, and are often mistakenly directed to special schools. Poverty, discrimination, lack of preparedness for school, not knowing the language, lack of motivation of parents to educate children, particularly girls, the inflexibility of the education system to the needs of Roma children and incompetence of teaching staff are just some of the factors that cause that the majority of Roma children do not even complete primary education in the Republic of Serbia. The authors of this paper indicate the need for adequate social intervention in the form of eliminating systemic weaknesses in terms of functioning in the macro system. On the educational level and the level of enhancing the position of Roma children in educational system that would mean networking of all the social subjects in the implementation of modern educational interventions based on the use of affirmative measures as a widely accepted concept of inclusive education in South Eastern Europe.

Keywords: educational system of Serbia, the position of Roma children

